

Oplegvel Collegebesluit

Portefeuille C. Mooij
Auteur Dhr. PC de Kruijf
Telefoon 0235113045 E-mail: pdekruijf@haarlem.nl
CS/ Reg.nr. 2013/160569
GEEN bijlagen kopiëren
B & W-vergadering van 14 mei 2013

Onderwerp

Vaststelling reactie op verslag van bevindingen bij de jaarstukken 2012

DOEL: Besluiten

In opdracht van de raad controleert PricewaterhoueCoopers Accountants (PWC) de jaarrekening 2012 van de gemeente. De resultaten van dit onderzoek worden in een zogenaamd verslag van bevindingen aan de raad gepresenteerd. PWC licht op 14 mei jl. dit verslag nader toe in het college.

Het is gebruikelijk dat het college een reactie uitbrengt op het verslag van bevindingen. Deze reactie wordt bijgaand ter vaststelling aangeboden. Zowel de raadsleden als de Rekenkamercommissie ontvangen de reactie van het college op het verslag van de accountant. Afgesproken is dat uiterlijk op 17 mei zowel het definitieve rapport van bevindingen als de reactie van het college op dit verslag zullen worden verspreid.

B&W

1. Het college stemt in met de reactie op het verslag van bevindingen bij de Jaarrekening 2012.
2. Het besluit heeft geen financiële consequenties
3. De reactie op het verslag van bevindingen aan de raad en de Rekenkamercommissie aanbieden.

Collegebesluit

Onderwerp: Vaststelling reactie op verslag van bevindingen bij de jaarstukken 2012

Reg. Nummer: 2013/160569

1. Inleiding

In opdracht van de raad controleert PricewaterhoueCoopers Accountants (PWC) de jaarrekening 2012 van de gemeente. De resultaten van dit onderzoek worden in een zogenaamd verslag van bevindingen aan de raad gepresenteerd. PWC licht op 14 mei jl. dit verslag nader toe in het college.

Het is gebruikelijk dat het college een reactie uitbrengt op het verslag van bevindingen. Deze reactie wordt bijgaand ter vaststelling aangeboden. Zowel de raadsleden als de Rekenkamercommissie ontvangen de reactie van het college op het verslag van de accountant. Afgesproken is dat uiterlijk op 17 mei zowel het definitieve rapport van bevindingen als de reactie van het college op dit verslag zullen worden verspreid.

2. Besluitpunten college

1. Het college stemt in met de reactie op het verslag van bevindingen bij de Jaarrekening 2012.
2. Het besluit heeft geen financiële consequenties
3. De reactie op het verslag van bevindingen aan de raad en de Rekenkamercommissie aanbieden.

3. Beoogd resultaat

De leden van de Rekenkamercommissie en de raad in staat te stellen deze reactie te betrekken bij hun advies resp. bij de vaststelling van de jaarstukken.

4. Argumenten

De argumenten met betrekking tot het verslag van bevindingen zijn afzonderlijk vermeld in de reactie van het college.

5. Kanttekeningen

N.v.t.

6. Uitvoering

De wijze van uitvoering is opgenomen in de reactie op het verslag van bevindingen.

7. Bijlagen

De reactie van het college op het verslag van bevindingen

Het college van burgemeester en wethouders,

de secretaris

de burgemeester

Rapport van bevindingen **2012**

Verandering biedt kansen

Gemeente Haarlem

14 mei 2013

Aan de gemeenteraad van gemeente Haarlem
t.a.v. mevrouw I. van Tienhoven
Grote Markt 2
2011 RD HAARLEM

14 mei 2013

Referentie: RG/LBr

Geachte leden van de raad,

Met genoegen presenteren wij u ons rapport van bevindingen 2012 met betrekking tot de controle van de jaarrekening 2012 van gemeente Haarlem. Dit rapport bevat de belangrijkste bevindingen uit de controle van uw jaarrekening. De bevindingen uit deze opdracht zijn op een open en constructieve wijze met het college van burgemeester en wethouders besproken.

Wij gaan onder andere in op de belangrijkste bevindingen uit onze controle, geven een toelichting op de waardering en presentatie van uw materiële vaste activa en grondexploitaties en geven onze visie op de financiële situatie.

Graag willen we de inhoud van dit verslag tijdens de vergadering op 6 mei 2013 met de rekenkamercommissie bespreken. Mocht u nog vragen hebben, aarzel dan niet om contact met ons op te nemen. Wij willen graag van deze gelegenheid gebruik maken om u en uw medewerkers te bedanken voor de medewerking die we ontvangen hebben tijdens onze controle.

Met vriendelijke groet,
PricewaterhouseCoopers Accountants N.V.

R. Goldstein RA
Partner

PricewaterhouseCoopers Accountants N.V., Thomas R. Malthusstraat 5, 1066 JR Amsterdam, Postbus 90357, 1006 BJ Amsterdam
T: 088 792 00 20, F: 088 792 96 40, www.pwc.nl

'PwC' is het merk waaronder PricewaterhouseCoopers Accountants N.V. (KvK 34180285), PricewaterhouseCoopers Belastingadviseurs N.V. (KvK 34180284), PricewaterhouseCoopers Advisory N.V. (KvK 34180287), PricewaterhouseCoopers Compliance Services B.V. (KvK 51414406), PricewaterhouseCoopers Pensions, Actuarial & Insurance Services B.V. (KvK 54226368), PricewaterhouseCoopers B.V. (KvK 34180289) en andere vennootschappen handelen en diensten verlenen. Op deze diensten zijn algemene voorwaarden van toepassing, waarin onder meer aansprakelijkheidsvoorwaarden zijn opgenomen. Op leveringen aan deze vennootschappen zijn algemene inkoopvoorwaarden van toepassing. Op www.pwc.nl treft u meer informatie over deze vennootschappen, waaronder deze algemene (inkoop)voorwaarden die ook zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel te Amsterdam.

Inhoudsopgave

1. Onze kernboodschappen

2. Uw jaarrekening geeft een getrouw en rechtmatig beeld

- 2.1. Een goedkeurende controleverklaring bij uw jaarrekening 2012
- 2.2. Bevindingen ten aanzien van getrouwheid blijven binnen de goedkeuringstoleranties
- 2.3. Naar aanleiding van onze controle zijn alle posten gecorrigeerd
- 2.4. Bevindingen ten aanzien van rechtmatigheid blijven binnen de goedkeuringstoleranties
- 2.5. Diverse fouten ten aanzien van Europese Aanbestedingen
- 2.6. Bevindingen ten aanzien van begrotingsrechtmatigheid

3. Uw materiële vaste activa nader toegelicht

- 3.1. Materiële vaste activa verder opgeschoond in 2012

4. Uw grondexploitaties nader toegelicht

- 4.1. Verzamelexploitaties zijn beëindigd
- 4.2. Wij kunnen instemmen met de gehanteerde parameters
- 4.3. Informatiewaarde van MPG is goed

5. Kwaliteit van de jaarstukken is van voldoende niveau

- 5.1. Wij vragen uw aandacht voor een aantal bijzonderheden in de jaarrekening 2012
- 5.2. Beheersing van uw SiSa-bijlage blijft aandacht vragen
- 5.3. Voorspelbaarheid van begroting vraagt aandacht
- 5.4. Door het college zijn evenwichtige schattingen gemaakt

6. Grip op uw financiële positie

- 6.1. De financiële positie van de gemeente is verslechterd
- 6.2. Overschrijding kasgeldlimiet in 2012
- 6.3. Financiële positie staat onder druk
- 6.4. Flexibiliteit is beperkt als gevolg van uw schuldpositie

- 6.5. Het begrote EMU-saldo is in relatie tot de invoering van de Wet HOF een aandachtspunt
- 6.6. De kwaliteit van de juistheid en volledigheid van de toelichting is van een voldoende niveau

7. De interne beheersing van gemeente Haarlem is sterk wisselend

- 7.1. Beoordeling IT-omgeving levert een aantal bevindingen op in het kader van de jaarrekeningcontrole
- 7.2. De dekking en reikwijdte van de controle is voldoende
- 7.3. U hebt voldaan aan de Wet openbaarmaking uit publieke middelen financierde topinkomens; melding is gedaan

8. Single information Single audit (SiSa)

Bijlage A: De volgende ontwikkelingen zijn van invloed op uw gemeente

1. Onze kernboodschappen

Jaarrekeningcontrole

- Onder voorwaarde dat u de door het college opgestelde jaarrekening 2012 formeel vaststelt zonder wijzigingen, zullen wij een goedkeurende controleverklaring afgeven. Ook de SiSa bijlage bevat geen materiële fouten of onzekerheden.
- De materiële vaste activa zijn in 2012 verder opgeschoond. De afschrijving op maatschappelijk nut is door de Raad goedgekeurd en in 2012 ten laste van het resultaat gebracht voor € 11,4 miljoen. Daarnaast is in 2012 voor € 14,4 miljoen versneld afgeschreven op materiële vaste activa met een maatschappelijk nut. Ook zijn de afschrijvingstermijnen opnieuw beoordeeld en heeft dit voor een aantal activa geleid tot een bijstelling van de afschrijvingstermijnen.
- In 2012 heeft een overboeking van panden uit de grondexploitatie naar de materiële vaste activa plaatsgevonden. In totaal zijn er 22 vastgoedobjecten overgeboekt met een verwervingswaarde van € 7 miljoen die zijn afgewaardeerd naar € 4,8 miljoen.
- Op de inkopen is voor € 0,3 miljoen aan fouten en onzekerheden inzake rechtmatigheid vastgesteld.
- Het balansdossier was van voldoende kwaliteit. Een belangrijk aandachtspunt is dat deze kwaliteit is behaald met behulp van de inzet van externen. Hoewel er veel inzet is geweest door eigen mensen constateren we dat de kwaliteit nog onvoldoende was voor een volwaardige controle. De oplevering van Sisa is moeizaam tot stand gekomen. Onze controle is daardoor vertraagd.
- Onder de materiële vaste activa is een gecombineerd project Schoterbrug Land in Zicht opgenomen waarvan de ontwikkeling van de kavels het karakter heeft van een grondexploitatie. Tot het openen van een grondexploitatie voor het ontwikkeldeel is niet door de raad besloten. Bij de jaarrekeningcontrole is dit project nader geanalyseerd en is de splitsing gemaakt naar maatschappelijk en economisch nut. In 2013 zal voor een deel van dit project aan uw Raad worden voorgesteld om een grondexploitatie te openen. Wij adviseren de kosten en opbrengsten in deze grondexploitatie in 2013 nader te analyseren.
- Het MPG is een belangrijke bron van informatie voor de Raad en is van goede kwaliteit.
- De financiële positie van de gemeente Haarlem is verslechterd. Het eigen vermogen is afgenomen en zal ook in 2013 verder afnemen.

Controlebevindingen (gebaseerd op de uitgevoerde VIC's)

- Het niveau van uw interne beheersing is sterk wisselend. Per afdeling en proces zijn grote verschillen waarneembaar in het niveau en de mate waarin interne beheersmaatregelen in de lijn een betrouwbare gegevensverwerking waarborgen.
- De werkzaamheden van de VIC (verbijzondere interne controle) waren niet toereikend voor ons om de interimcontrole tijdig te kunnen afronden. De uitgevoerde verbijzonderde interne controles lagen niet allemaal op schema of zijn soms helemaal niet uitgevoerd. Na jaareinde moesten nog veel werkzaamheden worden verricht om de risico's binnen de processen zichtbaar te mitigeren. Ook de kwaliteit van de verbijzondere interne controle rapportages moet worden aangescherpt. Een belangrijk aandachtspunt is het monitoren van de bevindingen uit de verbijzonderde interne controle. En dat op basis van deze bevindingen een eindconclusie wordt gevormd.
- Het proces en de registratie van de materiële vaste activa moet worden aangescherpt. Dit proces is niet inzichtelijk en heeft bij de jaarrekeningcontrole tot veel correcties en afstemmingen geleid.
- De voortgang op 'Haarlem presteert beter' zullen wij bij de interimcontrole 2013 vaststellen. Nu zat er beperkt tijd tussen de interim en de eindejaarscontrole. Het belangrijkste wat in 2013 gerealiseerd moet worden zijn de maandelijkse afsluitingen en het op orde krijgen van de (aanlevering naar de) 'gegevensfabriek'. Ook het budgetbeheer moet in 2013 verder worden verbeterd.

2. Uw jaarrekening geeft een getrouw en rechtmatig beeld

2.1. Een goedkeurende controleverklaring bij uw jaarrekening 2012

Wij hebben onze werkzaamheden uitgevoerd op de jaarrekening 2012. Deze jaarrekening toont een totaal eigen vermogen van € 65.902.000 een balanstotaal van € 734.285.000, een resultaat voor bestemming van € 9.394.000 (negatief) en een resultaat na bestemming van € 11.022.000 (negatief)

We hebben de intentie om een goedkeurende controleverklaring gedateerd 14 mei 2013 op de aspecten getrouwheid en rechtmatigheid te verstrekken met betrekking tot de jaarrekening 2012, zoals is opgesteld door het college, onder voorbehoud van de vaststelling van deze jaarrekening door de raad.

2.2. Bevindingen ten aanzien van getrouwheid blijven binnen de goedkeuringstoleranties

In onderstaande tabel hebben wij onze fouten en onzekerheden met betrekking tot het aspect getrouwheid opgenomen. In de paragrafen daarna is voor de individuele bevindingen een nadere toelichting opgenomen.

<i>Controleverschillen getrouwheid:</i>	<i>Fouten</i>	<i>Onzekerheden</i>	<i>Toelichting</i>
	<i>DT/(CT)</i>	<i>DT/(CT)</i>	
<i>Ongecorrigeerde verschillen</i>	<i>€'000</i>	<i>€'000</i>	
Onzekerheid materiële vaste activa (opschoning)		PM	Zie 3.1
Onzekerheid project land in zicht (opschoning)		PM	Zie 3.1
Onzekerheid volledigheid verhuuropbrengsten,		PM	Zie 3.1
Voorziening erfpacht		PM	Zie 5.1
Overboeking panden vanuit de grondexploitaties naar de materiële vaste activa (aantal woningen niet getaxeerd)		PM	Zie 3.1
Totaal			
In % van de totale lasten exclusief mutaties reserves		PM	
Goedkeuringstoleranties	0,5%	3%	
Oordeel	goedkeurend		

Tabel 1 Ongecorrigeerde controleverschillen getrouwheid

2.3. Naar aanleiding van onze controle zijn alle posten gecorrigeerd

In goed onderling overleg zijn de correcties doorgevoerd op de voorliggende conceptjaarrekening. Daarnaast heeft de organisatie zelf de meeste verschillen geconstateerd (bijvoorbeeld rondom erfpacht, Land in Zicht en afkoopsommen) die zijn gecorrigeerd gedurende het jaarafsluitingsproces. Diverse correcties zijn bij de jaarrekeningcontrole naar voren gekomen die eerder gemeld hadden kunnen worden.

2.4. Bevindingen ten aanzien van rechtmatigheid blijven binnen de goedkeuringstoleranties

In onderstaande tabel hebben wij onze fouten en onzekerheden met betrekking tot het aspect rechtmatigheid opgenomen. In de paragrafen daarna is voor de individuele bevindingen een nadere toelichting opgenomen.

<i>Controleverschillen rechtmatigheid (*1.000):</i>	<i>Fouten</i>	<i>Onzekerheden</i>	<i>Toelichting</i>
	<i>DT/(CT)</i>	<i>DT/(CT)</i>	
<i>Ongecorrigeerde verschillen</i>	<i>€'000</i>	<i>€'000</i>	
Ongesaldeerde getrouwheidsfouten/onzekerheden		PM	
Bevindingen naleving Europese aanbestedingsrichtlijnen	337		
De gemeente is in discussie met enkele leveranciers over prijzen die in rekening zijn gebracht ten aanzien taxivervoer en hulpmiddelen		122	
Totaal			
In % van de totale lasten	0,07 %	PM%	
Goedkeuringstoleranties	0,5%	3%	
Oordeel	goedkeurend		

Tabel 2 Ongecorrigeerde controleverschillen rechtmatigheid

2.5. Diverse fouten ten aanzien van Europese Aanbestedingen

Bij de controle van de inkoop is vastgesteld dat een aantal opdrachten niet Europees zijn aanbesteed de totale fout bedraagt € 337.000.

2.6. Bevindingen ten aanzien van begrotingsrechtmatigheid

In de kadernota rechtmatigheid van het platform rechtmatigheid is het begrip begrotingsrechtmatigheid nader uitgewerkt. Als blijkt dat de gerealiseerde lasten zoals weergegeven in de programmarekening hoger zijn dan de geraamde bedragen met inbegrip van de laatste begrotingswijzigingen, kan er sprake zijn van onrechtmatige uitgaven. Voor een juiste oordeelsvorming is van belang in hoeverre de begrotingsoverschrijding past binnen het door de raad geformuleerde beleid en/of wordt gecompenseerd door hogere opbrengsten. Het bepalen of, respectievelijk welke begrotingsoverschrijdingen onrechtmatig zijn, is voorbehouden aan de raad. In de jaarrekening onder 1.3 is een analyse opgenomen van de begrotingsonrechtmatigheid. Voor 10,3 miljoen (categorie 3, 4,5 en 6) geldt dat kostenoverschrijdingen niet tijdig zijn gemeld aan de raad. De raad wordt verzocht deze lasten alsnog bij de jaarrekening te autoriseren.

Uit de jaarrekening 2012 blijkt tevens dat het afsluiten van kredieten een aandachtspunt is. In de jaarrekening zijn diverse kredieten toegelicht. Alle niet aan de raad gemelde overschrijdingen groter dan €50.000 worden als financieel onrechtmatig aangemerkt. De geconstateerde overschrijdingen bedragen in totaal € 435.000 en worden als onrechtmatig beschouwd, maar hebben wel binnen het bestaande beleid hebben plaatsgevonden. De raad wordt verzocht deze lasten alsnog bij de jaarrekening te autoriseren.

Balansdossier was van voldoende kwaliteit

Het balansdossier en de jaarrekening 2012 waren van voldoende kwaliteit. Het dossier is tot stand gekomen met veel inzet van de eigen mensen en externen. Wij maken ons wel zorgen over de kwaliteit van de door de eigen organisatie opgestelde stukken. De inzet van deze externen was noodzakelijk om de kwaliteit tijdig op het juiste niveau te krijgen.

Definitief t.b.v. bespreking in het College

3. Uw materiële vaste activa nader toegelicht

3.1. Materiële vaste activa verder opgeschoond in 2012

Onder de materiële vaste activa zijn ultimo 2012 deze onderdelen verantwoord:

(x € 1.000)	Stand per 31-12-2012	Stand per 31/12/2011	Vershil
Materiële vaste activa met een economisch nut	526.726	506.853	19.873
Materiële vaste activa met een maatschappelijk nut	99.796	127.253	-27.457
Totaal	626.522	634.106	7.584

Tabel 3 Specificatie materiële vaste activa

Opschoning van de materiële vaste activa in 2011 en 2012

In 2011 zijn van de boekwaarden van de investeringen in materiële vaste activa integraal beoordeeld zowel van activa met economisch en maatschappelijk nut. Van een groot deel van de, in hoofdzaak oudere, geactiveerde investeringen kan het bestaan niet meer worden vastgesteld en blijkt dat deze veelal door nieuwe investeringen zijn vervangen. De resterende boekwaarden van deze activa zijn ten laste van het resultaat gebracht. De afwaardering in 2011 had betrekking op afschrijving met economisch nut. Toen is voor 10,8 miljoen ten laste van het resultaat gebracht. De afschrijving op maatschappelijk nut is eerst door de Raad goedgekeurd. Deze afwaardering is in 2012 ten laste van het resultaat gebracht voor € 11,4 miljoen. Daarnaast is in 2012 voor € 14,4 miljoen versneld afgeschreven op materiële vaste activa met een maatschappelijk nut. Dus totaal gaat dit om 25,8 miljoen aan extra afschrijvingen.

Ook zijn de afschrijvingstermijnen opnieuw beoordeeld en heeft dit voor een aantal activa geleid tot een bijstelling van de afschrijvingstermijnen. Naast de opschoningsactie in 2011 en 2012 is de verwachting dat ook in 2013 nog enkele correcties zullen plaatsvinden.

Administratieve verwerking van projecten moet worden aangescherpt

Bij de jaarrekeningcontrole 2012 heeft door de organisatie een uitgebreide analyse plaatsgevonden van de materiële vaste activa. Dit is een intensief traject geweest. Ook wij hebben gedurende de controle vastgesteld dat het proces en de inzichtelijkheid in de materiële vaste activa moet worden verbeterd. Wij adviseren hier gezien de omvang van deze activa prioriteit aan te geven. Het proces van de materiële vaste activa moet worden aangescherpt en administratief op een andere wijze worden ingericht. Het gaat o.a. om de volgende aanbevelingen:

- Wij hebben vastgesteld dat op een aantal activa is afgeschreven voordat in gebruik wordt genomen. De activa worden aan het eind van het boekjaar vanuit de projecten overgeboekt naar de materiële vaste activa. Wij adviseren vast te stellen voordat de afschrijving plaatsvindt of de activa ook in gebruik zijn genomen. Wij hebben begrepen dat voor nieuwe projecten dit proces inmiddels is aangescherpt.

- De splitsing naar de verschillende actiefposten moet worden uitgebreid waarbij de investeringen naar componenten worden ingedeeld.
- De nota activabeleid moet worden geactualiseerd aangezien van een aantal actiefposten de afschrijvingspercentages niet zijn bepaald.
- Wij adviseren vooraf bij het krediet een eerste inschatting te maken inzake de keuze van maatschappelijk en economisch nut en het krediet in componenten op te nemen. Achteraf moet deze inschatting dan worden getoetst. Ditzelfde geldt voor de indeling in investeringsprojecten en exploitatieprojecten waarbij vooraf en achteraf moet worden getoetst of het percentage juist is bepaald.
- Tijdens de Interim controle 2012 hebben wij vastgesteld dat diverse oudere projecten nog openstonden. Wij adviseren de projecten tijdig af te sluiten.
- De vooruitontvangen subsidies worden in mindering gebracht op de materiële vaste activa als bijdrage derden. Het is wettelijk voorgeschreven hierbij goed na te gaan of de voorwaarden zullen worden gehaald. In de jaarrekening 2012 wordt de Subsidie Fly-over die in mindering was gebracht als bijdrage derden nu gecorrigeerd omdat op basis van de subsidieafrekening 5,6 miljoen moet worden terugbetaald.
- In 2011 was een krediet inzake complex Nol Houtkamp afgesloten terwijl nog een deel in de grondexploitatie zat. In 2012 is een deel van het project vanuit de grondexploitatie overgeboekt naar een investeringsproject (gecombineerd project grondexploitatie en investeringsproject) Het oorspronkelijke krediet was in 2011 nog wel toereikend geweest. Bij de overboeking had een krediet moeten worden geopend. Dit is niet gebeurd. Dit betreft daarom een begrotingsonrechtmatigheid. Bij de goedkeuring van de jaarrekening wordt ook de begrotingsrechtmatigheid goedgekeurd.

Onzekerheid ten aanzien van de volledigheid van de verhuuropbrengsten

Hoewel in 2012 een verdere inventarisatie en analyse heeft plaatsgevonden van de verhuuropbrengsten kan de volledigheid nog niet worden gegarandeerd. Wij adviseren de aansluiting te maken tussen de verhuuradministratie en de vastgoedportefeuille. De risico's voor de jaarrekening blijven binnen de tolerantiegrenzen.

Waardering en presentatie onderhanden werk Schoterbrug en Land in zicht

Onder de materiële vaste activa is het project Schoterbrug en Land inzicht opgenomen. Het project is een combinatie van een investeringsproject en een grondexploitatie geworden. Het project wordt administratief als een grondexploitatie behandeld waarbij kosten en opbrengsten op dit project worden geboekt terwijl dit materiële vaste activa betreft. De Raad heeft voor het project geen grondexploitatie geopend. In 2009 is de Schoterbrug voltooid en nu richt de focus zich op de woningbouw en de stadshaven. Aan een aannemer is voor dit project een lening verstrekt van € 1,9 miljoen. Op het project wordt reeds afgeschreven terwijl het nog niet opgeleverd is. De ontwikkeling en verkoop van de kavels en woningen wordt beschouwd als dekking voor de investeringsuitgaven. In 2012 bij de jaarrekeningcontrole is dit project opgeschoond. De splitsing tussen maatschappelijk nut en economisch nut is bepaald en de rubricering is aangepast. In 2013 zal aan uw Raad worden voorgelegd om voor een deel van dit project een grondexploitatie te openen. In 2013 zullen de kosten en opbrengsten nader worden geanalyseerd en zal het effect worden verwerkt. Het verwachte resultaat bij een realisatie uiterlijk 2015 (contante waarde bij een rekenrente van 5 %) wordt geschat op € 1,4 miljoen (positief).

Overboeking van panden uit de grondexploitaties naar commercieel bezit

In 2012 heeft een overboeking van panden uit de grondexploitatie naar de materiële vaste activa plaatsgevonden. In totaal zijn er 22 vastgoedobjecten overgezet met een verwervingswaarde van € 7 miljoen die met € 2,2 miljoen zijn afgewaardeerd naar 4,8 miljoen. Voor deze grondexploitaties is het niet meer aannemelijk dat de grond op korte termijn wordt herontwikkeld. De panden zijn tegen boekwaarde uit de grondexploitatie gehaald en vervolgens in de materiële vaste activa afgewaardeerd. Deze afwaardering is ten laste van de reserve grondexploitatie gekomen. Voor de grotere panden ligt hier een extern taxatierapport aan ten grondslag voor de kleinere panden is dit gebeurd op basis van WOZ waarde en een eigen interne taxatie. Voor de kleinere panden geldt wel dat voor het merendeel de transactieperiode was tussen 2001-2004. Wij adviseren ook de kleinere panden te onderbouwen met externe taxaties. Om de boekwaarde te bepalen is een quick scan

gedaan op de huidige waarde in het economisch verkeer. Deze waarde geldt als bovengrens van de boekwaarde en heeft geleid tot diverse afwaarderingen, die ten laste van de reserve grondexploitaties zijn gebracht.

Schalkstad wordt een PPS organisatie

In 2009 is de samenwerking met de ING verbroken. Hierop is besloten de samenwerking voort te zetten in een Coöperatieve vereniging van eigenaren (CVvE). Dit betreft een Publiek Private Samenwerking (PPS). Deze PPS bestaat uit een CV-/BV constructie. De raad heeft de nieuwe PPS organisatie voor Schalkstad vastgesteld. In 2012 is de grondexploitatie geliquideerd en het pand is er uitgehaald en overgebracht naar de materiële vaste activa. Hierbij is een verlies genomen van € 3 miljoen. De gemeente gaat samen met de CVvE van het winkelcentrum Schalkwijk de uitvoering van de plannen op zich nemen in de Projectmaatschappij Schalkstad . De definitieve oprichting van de PPS constructie wordt in april 2013 verwacht.

Definitief t.b.v. bespreking in het college

4. Uw grondexploitaties nader toegelicht

4.1. Verzamelexploitaties zijn beëindigd

Onder de voorraden zijn ultimo 2012 deze onderdelen verantwoord:

(x € 1.000)	Stand per 31-12-2012	Stand per 31-12-2011	Vershil
Niet in exploitatie genomen bouwgronden	0	3.322	-3.322
Overige grond en hulpstoffen	0	19	-19
Onderhandenwerk; waaronder bouwgrondexploitatie	12.827	7.139	5.688
Totaal	12.827	10.480	2.347

Tabel 3 Specificatie voorraden

Presentatie niet in exploitatie genomen gronden is gewijzigd

Op basis van de nieuwe notitie grondexploitaties van de commissie BBV worden de gronden met een stellig voornemen gepresenteerd onder de niet in exploitatie genomen gronden (NIEGG) en de overige gronden zonder stellig voornemen onder de overige grond –en hulpstoffen. In 2012 is het vastgoed dat onderdeel uitmaakte van de "Niet in exploitatie genomen bouwgronden" en de "Onderhanden werken, waaronder bouwgronden in exploitatie" naar aard overgeheveld naar de woonruimten voor een bedrag van € 1.394.000 en naar de bedrijfsgebouwen voor een bedrag van € 3.484.000.

Verzamelexploitaties zijn bijna losgelaten

De verzamelexploitaties zijn bijna losgelaten bij het opstellen van de jaarrekening 2012. Het loslaten van de verzamelexploitaties zorgt voor een vrijval ten gunste van het resultaat van € 7,5 miljoen (saldo van positieve en negatieve boekwaarden). De exploitatie die veruit het meeste bijdraagt aan deze exploitatie is het positieve resultaat uit de Waarderpolder voor € 12 miljoen. Dat betreft de opbrengst uit in eerdere jaren gerealiseerde projecten. Het loslaten van de verzamelexploitaties is nog niet formeel besloten door de raad. Wij hebben begrepen dat de goedkeuring gelijktijdig zal plaatsvinden bij de jaarrekening 2012, zodat de financiële effecten door het loslaten van het begrip verzamelexploitaties zijn geautoriseerd door de raad. Ditzelfde geldt voor de projecten waarbij de ambtelijke organisatie heeft besloten deze te beëindigen. Het loslaten van de verzamelexploitaties vinden wij een positieve ontwikkeling.

Delftwijk is de enige verzamelexploitatie die wel in stand blijft vanwege de sterke stedenbouwkundige samenhang.

Schattingen bepalen een groot deel van de waardering

Om inzicht te verkrijgen in de financiële risico's stelt de gemeente exploitatieoverzichten op waarin een schatting van de te maken kosten afgezet zijn tegen verwachte opbrengsten. Aan deze schattingen liggen diverse parameters en uitgangspunten ten grondslag, zoals inflatiecijfers waartegen toekomstige kosten en opbrengsten gecorrigeerd worden, rentepercentages voor het toerekenen van financieringskosten, de looptijd van het project en uitgiftepreizen. Deze parameters bepalen in grote mate het verwachte resultaat per project.

Wij hebben vastgesteld dat er geen digitale koppeling tussen JD Edwards (financiële pakket) en de exploitatie opzetten volgens het Haarlems model bestaat. Wij adviseren deze koppeling in te richten zodat het risico op fouten wordt beperkt.

De huidige economische situatie leidt op dit moment tot een vermindering van de vraag naar nieuwbouw en is van invloed op de parameters en uitgangspunten voor de grondexploitaties. Hierdoor loopt de gemeente het risico dat de winstgevendheid van de grondexploitaties zal afnemen c.q. meer verlieslatend zal worden.

In onze jaarrekeningcontrole is de controle van de grondexploitaties een zeer belangrijk aandachtspunt geweest. Hierbij is de kwaliteit van de inschattingen onderwerp van gesprek geweest. In onderstaande paragrafen zullen wij ingaan op de belangrijkste bevindingen vanuit onze controle die betrekking hebben op uw grondexploitaties.

Proces ten aanzien van tussentijdse controle grondexploitatie aanscherpen

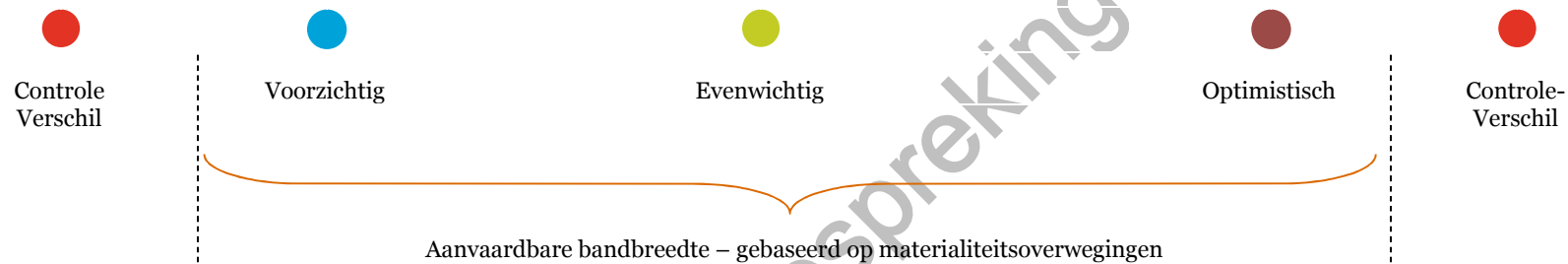
Tussentijds zijn geen interne controles uitgevoerd op de grondexploitaties. Dit heeft bij de jaarrekeningcontrole tot veel extra afstemming geleid. Wij adviseren dit belangrijke onderdeel op te nemen in het interne beheersingsplan en tussentijdse verbijzonderde interne controle aan te scherpen.

4.2. Wij kunnen instemmen met de gehanteerde parameters

Bij het actualiseren van de grondexploitaties, maar ook bij het toetsen van de waardering van het onderhandenwerk worden door het college schattingen gemaakt. Dit op basis van verschillende uitgangspunten en parameters. Wij hebben de gehanteerde uitgangspunten en parameters beoordeeld. In de tabel hieronder zijn onze bevindingen weergegeven.

Belangrijke schattingen	Toelichting	
	2012	
Gehanteerde rekenrente	● 5% (E)	U rekent conform voorgaand jaar binnen de grondexploitaties met een rekenrente van 5 %. Dit is op dit moment een gangbare rekenrente. Haarlem zit hier overigens aan de bovengrens van de gemiddelde bandbreedte. Veel gemeenten hebben het rentepercentage in afgelopen jaar aangepast naar 4-4,5%. Wij hebben begrepen dat u in overweging hebt om de rekenrente komend jaar te verlagen.
Kostenstijging	● 2,0 % (E)	Voor de kostenstijging hanteert de gemeente een percentage van 2,0% (dit conform vorig jaar). Gemeente Haarlem houdt hiermee vast aan de historische kostenstijgingen. Het is onzeker hoe deze zich gaan ontwikkelen in de komende jaren en wat concreet het effect is op de verwachte kosten voor gemeente Haarlem. Wij kunnen instemmen met deze inschatting. Wel is van belang de verwachte kostenstijgingen goed te monitoren en jaarlijks te actualiseren. Dit in combinatie met het actualiseren van de kosteninschattingen.
Opbrengsten stijging	● 0% (E)	Gemeente Haarlem rekent met een opbrengstenstijging van 0 % conform voorgaand jaar. Op basis van de huidige markt is dit naar onze mening ook een realistische inschatting. Ook hierbij is het van belang om deze parameter jaarlijks te actualiseren.
Graszaadscenario (gehanteerde programmering)	● (E)	Voor projecten waar de gemeente moeilijkheden kent wordt het graszaadscenario toegepast. De projectkosten worden met 15% verhoogd over de looptijd. De projectopbrengsten worden met 15% verlaagd over de looptijd. De uitgifte termijn wordt met 8 jaar verlengd.

Belangrijke schattingen	Toelichting	
	2012	
Vierkante meter prijs kantorenmarkt	●	De uitgifteprijs per m2 voor de kantorenmarkt is relatief hoog.
Voorziening grondexploitatie	● (E)	De voorzieningen zijn in 2012 concreet ingevuld voor 18,9 miljoen.
Waardering NIEGG	● (E)	In 2012 is een analyse verricht van de gehanteerde NIEGG gronden in relatie tot de bijgestelde notitie grondbeleid van commissie BBV. Dit heeft er toe geleid dat per 31 december 2012 geen NIEGG gronden meer aanwezig zijn.

Tabel 4- Bevindingen inzake parameters voor grondexploitatie

Wij kunnen instemmen met de in de jaarrekening toegepaste waarderingsgrondslagen en de door de directie en het college gemaakte afwegingen en schattingen.

4.3. Informatiewaarde van MPG is goed

Een belangrijk onderdeel in de toelichting op de gehanteerde uitgangspunten is het Meerjarenperspectief grondbedrijf (MPG). Dit meerjarenperspectief geeft goed inzicht in de gehanteerde parameters en risico's van de verschillende grondexploitatie.

5. Kwaliteit van de jaarstukken is van voldoende niveau

5.1. Wij vragen uw aandacht voor een aantal bijzonderheden in de jaarrekening 2012

Wij kunnen instemmen met de door het college gekozen verwerkingswijze met betrekking tot gemeentefonds 2012

In de decembercirculaire heeft het ministerie van BZK aangegeven dat het gemeentefonds door de systematiek van 'samen de trap op en samen de trap af' naar beneden zal worden bijgesteld. De oorzaak ligt bij het Rijk. Die heeft door de bezuinigingen minder besteed dan begroot (onderuitputting) hetgeen leidt tot 'samen de trap af'. De gemeente Haarlem heeft ingeschat dat de impact hiervan € 1,2 miljoen zal kunnen zijn. Het college heeft op basis van haar eigen verwachtingen dit effect in de jaarrekening 2012 verwerkt onder de schulden aan openbare lichamen. Vanuit het ministerie is echter tot op heden nog geen berichtgeving ontvangen over de omvang van de daling en het effect voor Haarlem. Aangezien nadere informatie vanuit het ministerie over deze onderuitputting ontbreekt, kunnen wij ons vinden in de verwerking door het college.

Geschil project Zijlpoort en BTW vordering volledig voorzien net als in 2011

De gemeente Haarlem heeft inzake de ontwikkeling van het project Zijlpoort in 2008 een samenwerkingsovereenkomst getekend met Fortress. In eerste instantie zou dit project volledig uitgevoerd worden door Fortress en bij oplevering betaald en overgedragen worden. Door financiële problemen bij Fortress is in november 2008 € 17 miljoen verhoogd met € 3,2 miljoen aan BTW betaald (tegen 6% rentevergoeding) middels een akte van hypotheek op het Zijlpoort Complex. In november 2011 heeft Fortress het pand overgedragen voor € 12,6 miljoen (ex BTW). Hierdoor resulteert een vordering op Fortress van € 4,4 miljoen (17 miljoen minus taxatiewaarde € 12,6 miljoen). De restant vordering bedraagt € 3,7 miljoen en is opgenomen onder financiële vaste activa en volledig voorzien. In 2012 is deze vordering verhoogd met 800.000 (inzake rente). Dit bedrag is gelijk voorzien op basis van voorzichtigheid.

Omtrent de BTW heeft nadien overleg plaatsgevonden met de belastingdienst en heeft de belastingdienst geconcludeerd dat er geen BTW verschuldigd is daar de betaling van € 17,0 miljoen wordt aangemerkt als geldlening. Fortress is verzocht de BTW ad € 3,2 miljoen te crediteren aan de gemeente Haarlem. Hierover wordt rente ontvangen en de ontvangen huurbijdragen van een externe partij in aftrek gebracht op deze vordering. Ultimo 2012 bedraagt de BTW vordering nog 1,8 miljoen. Deze vordering is ook volledig voorzien.

In de turnkey overeenkomst was voor € 4,3 miljoen aan verbouwkosten opgenomen. De ontwikkelkosten zijn met het pand mee-geactiveerd onder de materiële vaste activa. De materiële vaste activa bedragen momenteel € 25 miljoen (2011; 18,8 miljoen). En zullen naar verwachting uitkomen op € 33 miljoen. Zijlpoort zal in gebruik worden genomen als gemeentelijk vastgoed. Overigens merken wij op dat indien het gebruik wordt gewijzigd een taxatie noodzakelijk zal zijn.

Diverse voorzieningen zijn vrijgevallen

Bij het opstellen van de jaarrekening 2012 is kritisch naar de onderbouwing van de voorzieningen gekeken. Het college heeft bij gebrek aan adequate onderbouwing een aantal voorzieningen vrij laten vallen. Wij kunnen instemmen met deze verwerkingwijze.

Voorziening grafrecht en nota reserves & voorzieningen

De voorziening grafrecht € 1,7 miljoen betreft bestemd geld. In de nota reserves en voorzieningen is aangegeven dat deze voorziening is gemaximaliseerd tot € 1,2 miljoen. Aangezien dit bestemd geld betreft kan deze voorziening niet worden gemaximaliseerd. Wij adviseren ook de nota reserves en voorzieningen uit 2008 te actualiseren aangezien deze ook niet meer goed aansluit op de huidige reserves en voorzieningen.

Erfpachtvoorziening

Diverse erfpachters hebben bezwaar gemaakt tegen een te hoge canon of een te hoge verkoopprijs. Uit een interne analyse is gebleken dat de gemeente in veel gevallen een verkeerde peildatum en een onjuiste methode heeft gehanteerd. In de jaarrekening 2012 wordt een voorziening getroffen van 2,5 miljoen.

Voorziening Schalkstad (40-60% voorziening)

Met het oog op de gebiedsontwikkeling in het stadsdeelhart Schalkstad heeft de gemeente een samenwerkingsovereenkomst gesloten met vereniging van eigenaren in het gebied aangaande een gezamenlijke parkeerexploitatie. Naar verhouding van het aantal parkeerplaatsen is de eigendoms- en zeggenschapsverhouding bepaald (gemeente 60%, CVvE 40%). De parkeerinkomsten van de gezamenlijke parkeerexploitatie worden geïnd en beheerd door de gemeente, het beheer en onderhoud van de parkeervoorzieningen worden door de gemeente verzorgd en ten laste van de inkomsten gebracht.

In de overeenkomst is opgenomen dat het batig saldo in het samenwerkingsverband zal worden gereserveerd ten behoeve van de parkeerexploitatie in de toekomst. Hiermee wordt bedoeld op de totstandkoming van nieuwe parkeergelegenheden bij/na herontwikkeling Schalkstad en tijdelijke maatregelen tot die tijd. Het deel van de CVvE, waarbij geldt dat de gemeente dit beheert en inzet voor de toekomstige parkeerexploitatie uit hoofde van de CVvE wordt aangemerkt als van derden verkregen middelen die specifiek besteed moeten worden. Ook voor het deel van de gemeente geldt dat dit contractueel kan worden afgedwongen dat dit moet worden besteed aan de parkeergarage. Derhalve zijn beide delen opgenomen in een voorziening.

Enkele bijzonderheden in de reserves

Bij de jaarrekeningcontrole was vastgesteld dat de bestemmingsreserve ISV € 940.000 te hoog was opgenomen. Voor de reserve Wmo geldt dat geen duidelijke criteria zijn vastgesteld. Dit zorgt voor onduidelijkheid bij de uitwerking. Wij adviseren bij de actualisatie van de nota reserves en voorzieningen ook dit kader expliciet te maken.

Kredietwaardigheid beoordelen van leningen

Wij hebben begrepen dat de kredietwaardigheid van partijen waar leningen bij uitstaan en garanties tussentijds niet wordt gemonitord. Dit betreft o.a. leningen aan woningcorporaties en een projectontwikkelaar. Het is belangrijk dat dit onderdeel wordt van planning & control cyclus. In 2012 is een aanvang gemaakt met deze monitoring en dit wordt in 2013 verder op gepakt.

5.2. Beheersing van uw SiSa-bijlage blijft aandacht vragen

SiSa blijft zich doorontwikkelen

Onderdeel van uw jaarrekening is de SiSa bijlage. Via deze bijlage worden de bestedingen van diverse rijks- en provinciale specifieke uitkeringen verantwoord. Wij voeren onze controle uit op grond van specifieke instructies van de rijksoverheid die onder meer zijn vastgelegd in de “Nota verwachtingen accountantscontrole 2012”. Mede naar aanleiding van overleg tussen de stakeholders (ministerie van Binnenlandse Zaken, uitkeringsverstreckende ministeries), Auditdienst Rijk en de gemeenteaccountants is een aantal onduidelijkheden in de normstelling van de controles uit het verleden door een nadere toelichting weggewerkt. Het betreft met name de werkzaamheden met betrekking tot de deugdelijke totstandkoming van de zogenaamde D-indicatoren en de zogenaamde ‘o’ verantwoordingen. Tevens zijn cumulatieve indicatoren ingevoerd. Ook is de procedure inzake de her-aanlevering met een nieuwe notitie verduidelijkt.

Overigens merken wij hierbij op dat de verduidelijking van de verwachtingen ook aan het licht heeft gebracht dat de stakeholders op specifieke punten verwachten dat de controlewerkzaamheden worden uitgevoerd met een kleinere materialiteit dan voor de jaarrekeningcontrole.

Dit betekent ook dat de aanlevering van de SiSa-bijlage meer inspanning vraagt van de organisatie om de gewenste kwaliteit te waarborgen. Dit jaar heeft het Rijk ook voor het eerst al inzicht gegeven in het aantal te verantwoorden uitkeringen en de indicatoren voor 2013. Op deze wijze kunt u tijdig uw administratie inrichten om over 2013 te voldoen aan de juiste verantwoordingseisen.

Er zijn geen fouten en onzekerheden in de SiSa-bijlage geconstateerd

Op grond van het Besluit Accountantscontrole Decentrale Overheden (Bado) gelden voor SiSa andere, zwaardere, rapportagetoleranties dan u als Raad in uw controleprotocol heeft opgenomen. Dit om de ministeries in staat te stellen om de specifieke uitkeringen vast te kunnen stellen en de Algemene Rekenkamer van informatie te voorzien. In hoofdstuk 8 gaan wij nader in op onze constatering per regeling.

Wat ging goed tijdens de controle en wat kan beter?

De oplevering van de Sisa regelingen is 2 keer uitgesteld en vooraf is hier veel afstemming over geweest. Dit is een intensief proces geweest. Wij hebben het college geadviseerd om in haar beheersing specifiek aandacht te besteden aan de volgende onderwerpen:

- Aanscherping van de risicoanalyses, daar waar mogelijk uitgebreid met de geldende wet- en regelgeving en de mogelijke effecten op de interne controle. Wij adviseren een vast format te hanteren;
- Tussentijdse aandacht voor de SiSa regelingen waarbij tijdig op onjuistheden in de verantwoordingslijst kan worden ingespeeld. Wij adviseren om de Sisa mee te nemen in de verbijzonderde interne controle en interne beheersingsplannen;
- Het uitvoeren van een uniforme interne controle op alle SiSa regelingen;
- Tussentijdse bewaking van balansposten met betrekking tot SiSa.

5.3. Voorspelbaarheid van begroting vraagt aandacht

Om inzicht te geven in het voorspellend vermogen van de gemeente, geven wij in onderstaand overzicht weer wat de verschillen zijn tussen de primaire begroting, de begroting na wijzigingen en de programmarekening 2012.

(* € 1.000) + = last en - = bate	Primaire Begroting begroting	Begroting na wijziging	Realisatie	Vershil (voordeel)
Resultaat voor bestemming	2.182	38.776	34.707	4.069
Mutaties reserves	2.230	26.492	25.313	1.179
Resultaat na bestemming	-48	12.284	9.394	2.890
In % van de omvangsbasis (totale lasten exclusief mutaties reserves)	-0,01%	2,55%	1,95%	-0,60%

Tabel 6 Analyse resultaat

Het verschil tussen de primaire begroting en de begroting na wijziging is aanzienlijk. De begroting na wijziging komt beter overeen met de realisatie. In de jaarrekening 2012 onder 1.3. zijn de belangrijkste verschillen tussen de begroting na wijziging en de realisatie verklaard. Eén van de verklaringen is dat bij de tussentijdse hardcloses veel aandacht aan de exploitatie is besteed en de eindejaar verwachting. En dat er nog niet genoeg is getoetst op balansposities. In 2013 zal bij de hardcloses hier meer aandacht worden besteed. Dit is een goede ontwikkeling want deze afsluitingen zullen bijdragen aan het voorspellend vermogen van de gemeente Haarlem.

De belangrijkste afwijkingen tussen de bijgestelde begroting en de realisatie zijn in onderstaande tabel opgenomen. In hoofdstuk 1.3. is ook hierop een nadere analyse opgenomen

(X € 1.000)	Realisatie versus begroting na wijzigingen voor bestemming (V=voordeel, N=nadeel)
Voorziening erfpacht	2.500 (N)
Opschoning activa	1.100 (N)
Voorziening debiteuren	1.000 (V)
Vrijval stelpost CAO	2.050 (V)

Diverse baten overige beleidsvelden	2.499 (V)
Overige verschillen (voor nadere toelichting zie hoofdstuk 1.3 van de jaarrekening)	941 (V)
Totaal	2.890 (V)

Tabel 7 Analyse belangrijkste afwijkingen in resultaat 2012

5.4. Door het college zijn evenwichtige schattingen gemaakt

Bij het opstellen van de jaarrekening moet het college belangrijke schattingen voor de verslaggeving maken en toelichten. Wij hebben de schattingen die door het college zijn gemaakt bij het opstellen van de programmarekening 2012 beoordeeld, en geconcludeerd dat deze zijn gebaseerd op passende bewijsstukken en goed uitgebalanceerde schattingen. Onderstaande tabel geeft een overzicht van onze bevindingen met bijbehorende motivering.

Belangrijke schattingen	Toelichting	
	2012	
Verwachte levensduur en waardering van materiële vaste activa	● (E)	De verwachte levensduur van de verschillende activacategorieën en daarmee de afschrijvingspercentages zijn in 2012 beoordeeld en consistent bepaald en in lijn met wat gebruikelijk is. Wij kunnen daarom instemmen met de inschattingen van het college.
Waardering vastgoed	● (E)	Door het college is een analyse uitgevoerd op het vastgoed. Dit heeft geresulteerd in een afwaardering van €2,2 miljoen van de panden die zijn overgeheveld vanuit de grondexploitatie naar de materiële vaste activa.
Waardering van financiële vaste activa	● (E)	Wij kunnen ons vinden in de waardering van de financiële vaste activa.
Juistheid en volledigheid van de voorzieningen	● (E)	De voorzieningen zijn gebaseerd op evenwichtige schattingen. Het risico betreffende de erfpacht is bepaald binnen een bepaalde bandbreedte. Dit is gebaseerd op schattingen.

Overlopende passiva

●
(E)

Wij kunnen ons vinden in de inschattingen door het college.

●
Controleverschil (CV)

●
Voorzichtig (V)

●
Optimistisch (O)

●
Controleverschil (CV)

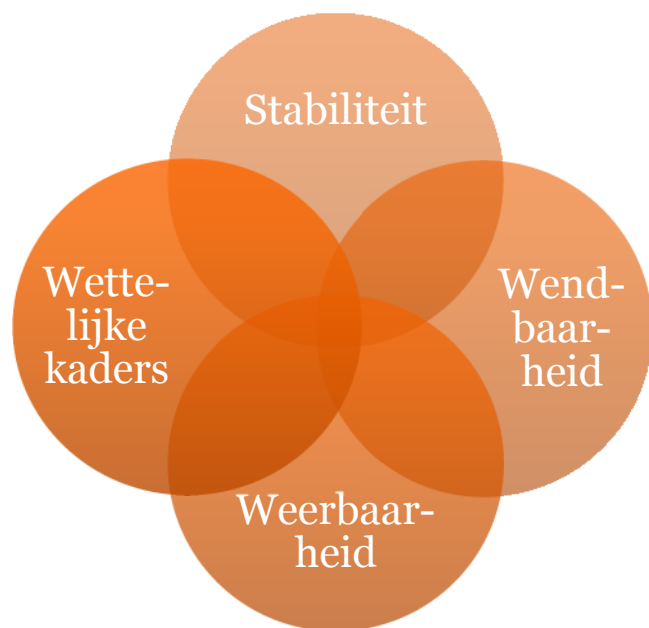
Tabel 8 Oordeel schattingen college

Definitief t.b.v. bespreking in het College

6. *Grip op uw financiële positie*

6.1. *De financiële positie van de gemeente is verslechterd*

Wij hebben op basis van de jaarrekening, programmabegroting en meerjarenbegroting in hoofdlijnen een analyse opgesteld van de financiële positie van de gemeente Haarlem. Voor deze analyse hebben we de financiële positie nader beschouwd op vier aspecten, te weten: financiële stabiliteit, financiële wendbaarheid, financiële weerbaarheid en wettelijke kaders.

Figuur 3 Vier domeinen van de financiële positie

De **financiële stabiliteit** geeft de mate aan waarin de gemeente haar financiële positie in evenwicht weet te houden. Deze stabiliteit komt tot uitdrukking in de exploitatie (saldo van baten en lasten), de balans (ratio's) en de liquiditeitsbegroting van de gemeente.

De mate waarin de gemeente in enig jaar snel kan reageren op veranderingen en behoeften, ambities en doelstelling is vertaald naar de financiële wendbaarheid van de gemeente.

De **financiële wendbaarheid** geeft inzicht in de mate waarin de gemeente snel accenten kan verleggen binnen de exploitatie. Belangrijk aspect betreft de classificatie van de baten en lasten als structureel c.q. vast of incidenteel c.q. variabel. Daarnaast geeft de mate waarin de gemeente langdurige verplichtingen is aangegaan inzicht in de financiële wendbaarheid.

De **financiële weerbaarheid** geeft aan in hoeverre de gemeente op lange termijn kan blijven voldoen aan haar verplichtingen. Dit komt vooral tot uitdrukking in het weerstandsvermogen (eigen vermogen) en de solvabiliteitsratio van de gemeente.

Tenslotte dient het financiële beleid wel binnen de **wettelijke kaders** uitgevoerd te worden. Zoals de kasgeldlimiet en renterisiconorm zijn opgenomen in de wet Financiering decentrale overheden. Of het EMU-saldo conform de Wet houdbare overheidsfinanciën.

6.2. Overschrijding kasgeldlimiet in 2012

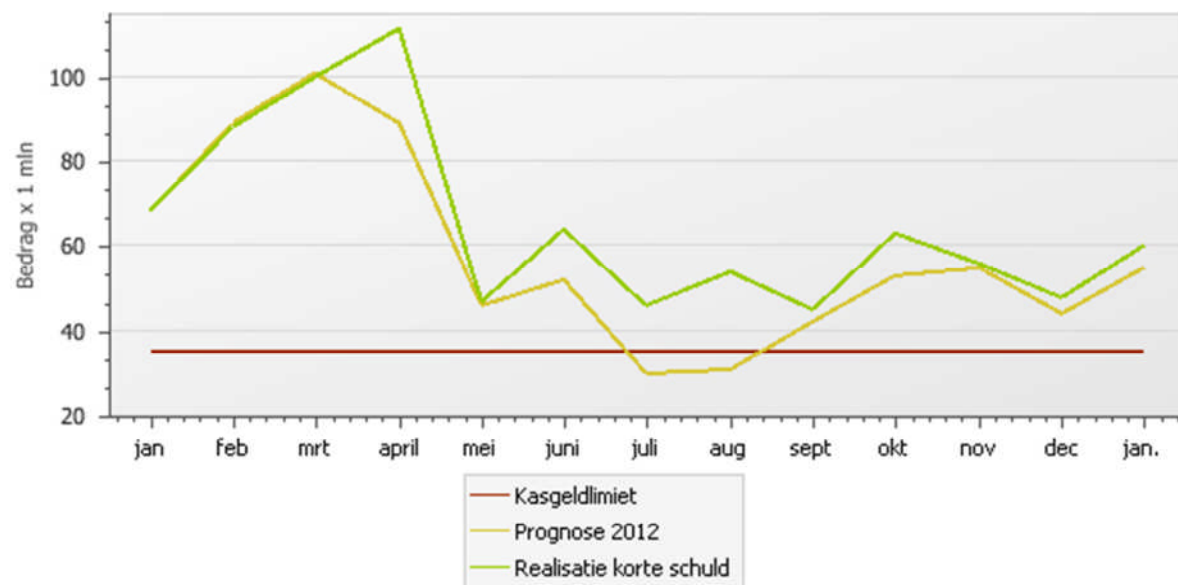
De gemeente Haarlem heeft de kasgeldlimiet in heel 2012 overschreden. Zoals onderstaande tabel laat zien. Bij een overschrijding van het derde achtereenvolgende kwartaal wordt van de kasgeldlimiet wordt de toezichthouder geïnformeerd De overschrijdingen zijn gemeld aan de Provincie.

Om adequaat op de toekomstige liquiditeitsbehoefte in te spelen is, gezien de huidige rentestand en de ontwikkeling van de kasgeldlimiet, al in 2012 voor een bedrag van € 40 miljoen aan leningen aangetrokken met een uitgestelde storting in 2013. Op deze wijze zijn leningen met een hoge rente al geherfinancierd door leningen met een lagere rente.

Per 31 december 2012 bedroeg de liquiditeitspositie (kasgeld) een tekort van € 60 miljoen. Onderstaande grafiek laat het verloop zien van de prognose, de werkelijke korte schuld en de kasgeldlimiet.

Definitief t.b.v. bespreking in het College

Liquiditeit 2012

Om een goed oordeel te krijgen over de financiële situatie van een gemeente is het ook van belang om naar de toekomstige ontwikkelingen te kijken. Hierbij kan een beoordeling van de totstandkoming van de (meerjaren)begroting en de daarbij gehanteerde uitgangspunten rekening houdend met mogelijke toekomstige ontwikkelingen en de 'check en balances' in dit proces diepgaander inzicht geven.

6.3. Financiële positie staat onder druk

Een duurzaam financieel beleid houdt onder andere in dat de voorzieningen voor de burgers en de gemeentelijke lasten voor burgers stabiel blijven en burgers niet voor financiële verrassingen komen te staan. Deze stabiliteit komt tot uitdrukking op verschillende onderdelen van de financiële positie van de gemeente.

De VNG geeft aan dat de schuldenlast meer zegt over de financiële positie van gemeenten dan de hoogte van het eigen vermogen. Hiertoe worden diverse ratio's gehanteerd. Onderstaand geven wij u inzicht in deze ratio's voor gemeente Haarlem per 31 december 2012 in relatie tot de normstelling die hiervoor als uitgangspunt gehanteerd wordt. Tevens hebben wij de vergelijkende cijfers per 31 december 2011 opgenomen.

Gemeente Haarlem kent een hoog schuldenniveau en de positie is ten opzichte van ultimo 2011 verslechterd. Het eigen vermogen is met € 35 miljoen gedaald in 2012 naar €65 miljoen. Dit geeft een indicatie van de financiële positie van de gemeente. Wij hebben begrepen dat het de algemene reserve in 2013 verder zal dalen naar een niveau per 31 december 2013 van € 22 miljoen (2012 41 miljoen). De gemeente Haarlem heeft gekozen om de bestemmingsreserves buiten de analyse laten.

Onderstaande analyse is gebaseerd op statische uitgangspunten. Ons inziens kan een statische benadering wel inzicht geven in de financiële situatie van een gemeente, maar is het tevens van belang om hier meer dynamisch naar te kijken.

Kengetal	Norm	31-12-2011	31-12-2012
Debt-ratio (=1-solvabiliteitsratio)	< 80%	83%	89%
Herfinancieringsrisico	< 20%	13%	19%

Tabel 9 Kengetallen stabiliteit

De debt-ratio betreft de verhouding van de schulden (exclusief voorzieningen) ten opzichte van balanstotaal. Een debt-ratio boven de 80% geeft signaal voor een slechte financiële situatie. De gemeente Haarlem heeft op basis van bovenstaande debt-ratio een slechte financiële positie. Hiertoe worden ook daadwerkelijk maatregelen genomen in overleg met de provincie en de raad.

De indicator Herfinancieringsrisico geeft aan welk deel van de leningen in een jaar moet worden geherfinancierd. Bij een hoog percentage bestaat het risico voor de gemeente dat er tegen een hogere rente moet worden geleend en dat de rentelasten in de exploitatie zullen toenemen. Overigens is er slechts sprake van een risico in geval van rentestijgingen. Bij een rentedaling ontstaat er juist ruimte. Wettelijk is bepaald dat het percentage van de leningen dat moet worden hergefinancierd lager dan 20% moet zijn. Er zijn echter geen sancties indien de gemeente daarboven zit. De normering hangt samen met de wettelijke grens van 20%: een score van 20% of meer is onvoldoende. Een percentage onder de 20% is gekwalificeerd als voldoende. De gemeente Haarlem scoort bij deze indicator voldoende.

6.4. Flexibiliteit is beperkt als gevolg van uw schuldpositie

De gemeente is continu in beweging en vraagt door veranderingen in de maatschappij om aanpassingen van de behoeften, ambities en doelstellingen van de gemeente. Het domein wendbaarheid geeft de flexibiliteit van de gemeentelijke exploitatie en balansposities weer.

Tevens geeft dit inzicht in de mate waarin de gemeente op korte termijn accenten kan verleggen. Denk hierbij aan de ruimte binnen de exploitatie (structureel (voorbeeld kapitaallasten) versus incidenteel), onbenutte belastingcapaciteit, flexibele schil van de personele formatie (vast personeel versus inhuur) als ook de verkoop en/of andere financieringswijze van gemeentelijke bezittingen.

Kengetal	Norm	31-12-2011	31-12-2012
Netto-schuld als aandeel van de exploitatie	< 100 %	129%	140%
Netto-schuld per inwoner	€ 2.357	€ 3.850	€4.078

Tabel 10 Kengetallen flexibiliteit

De netto-schuld als aandeel van de exploitatie geeft een indicatie van de druk van de rentelasten op de exploitatie. De netto-schuld als aandeel van de exploitatie is te berekenen als de som van de kortlopende schulden, de langlopende schulden, de voorzieningen minus de financiële vaste activa en de liquide middelen, gedeeld door de totale inkomsten. Voor de normering geldt: hoe hoger het percentage, des te groter het aandeel van rentelasten in de totale exploitatie en daarmee des te lager de flexibiliteit in het resterende budget. De grenzen liggen als volgt: > 150%: onvoldoende, tussen 150% en 100%: voldoende, < 100%: goed. Deze percentages zijn gebaseerd op een richtlijn van de VNG. Met een score van 140% scoort de gemeente Haarlem op deze indicator voldoende.

De indicator netto-schuld per inwoner wordt berekend door de hiervoor beschreven netto-schuld te delen door het aantal inwoners. Voor de normering is gekeken naar het gemiddelde in Nederland van € 2.357 (bron: Coelo 2011). Een afwijking van 20% wordt als acceptabel bestempeld. Dat betekent dat de score als voldoende wordt gekwalificeerd als het bedrag tussen de € 1.886 en de € 2.828 ligt.

Bij een waarde lager dan € 1.886 is de score goed en bij een waarde hoger dan € 2.828 is de score onvoldoende. Bij deze indicator scoort de gemeente Haarlem met € 4.078 per inwoner onvoldoende.

6.5. Het begrote EMU-saldo is in relatie tot de invoering van de Wet HOF een aandachtspunt

Met het wetsvoorstel Wet houdbare overheidsfinanciën (Wet HOF) wil het kabinet de Europese afspraken ten aanzien van begrotingsdiscipline doorvertalen naar gemeenten, provincies en waterschappen. Hoewel de wet nog niet definitief is vastgesteld, is de verwachting dat deze wel aangenomen zal worden en invloed zal hebben op uw toekomstig beleid.

Het EMU-saldo of vorderingensaldo is het financieringssaldo minus deelname aan bedrijven en inkomsten uit kredietverstrekking, uitgedrukt in geld, van een overheid die lid is van de Europese Monetaire Unie (EMU). Het EMU-saldo is in 1992 door de EMU ingevoerd om vergelijkingen tussen de verschillende eurolanden te kunnen maken. In het verleden hanteerde elke staat zijn eigen berekening voor het financieringssaldo; vergelijken kon hierdoor niet. In het wetsvoorstel is hiervoor een eenduidige berekeningswijze voorgeschreven. Volgens de regels van de wet HOF, mag het EMU-saldo bij de gemeenten, provincies en waterschappen niet groter zijn dan 0,5% van het bruto binnenlands product. De ruimte voor gemeenten wordt op basis van begrotingen verdeeld over de individuele gemeenten en wordt jaarlijkse in de septembercirculaire weergegeven. Wanneer het werkelijke saldo positief is, is er sprake van een vorderingenoverschot, als het werkelijke saldo negatief is, spreekt men over een vorderingentekort. De ruimte voor gemeenten wordt op basis van begrotingen verdeeld over de individuele gemeenten.

De grens voor het EMU-saldo voor de gemeente Haarlem is volgens de septembercirculaire 2012 bepaald op € 19 miljoen. In de jaarrekening wordt beperkt informatie gegeven over het gerealiseerde EMU-saldo van de gemeente (emu norm 117%). Er wordt geen informatie verstrekt over het begrote EMU-saldo voor het jaar 2013. Overigens is dit op grond van de verslaggevingrichtlijnen niet verplicht. Wij hebben het college geadviseerd om in de volgende jaarrekening in de paragraaf treasury ook informatie te verschaffen over het gerealiseerde EMU-saldo.

6.6. De kwaliteit van de juistheid en volledigheid van de toelichting is van een voldoende niveau

De jaarrekening is opgesteld door het college van burgemeester en wethouders in overeenstemming met het Besluit begroting en verantwoording provincies en gemeenten. Als onderdeel van onze controle hebben wij:

- de gepastheid van de toegepaste grondslagen voor financiële verslaggeving beoordeeld; en
- de juistheid en de volledigheid van de toelichtingen beoordeeld.

Waarderingsgrondslagen zijn passend voor de gemeente Haarlem

De jaarrekening is opgesteld door het college van burgemeester en wethouders in overeenstemming met het Besluit begroting en verantwoording provincies en gemeenten en de stellige uitspraken in de notities van de commissie BBV. Wij achten de toegepaste grondslagen passend voor Haarlem. Voor ons oordeel over de belangrijkste schattingen die hieraan ten grondslag liggen verwijzen wij u naar paragraaf 4.4.

Kwaliteit toelichtingen

- De toelichtingen in de jaarrekening zijn beoordeeld en worden beschouwd in overeenstemming te zijn met de vereisten van het Besluit begroting en verantwoording provincies en gemeenten.

7. De interne beheersing van gemeente Haarlem is sterk wisselend

Onze bevindingen over uw interne controleomgeving hebben we weergegeven in onze managementletter 2012 die wij op 4 december 2012 met de auditcommissie hebben besproken. Het niveau van uw interne beheersing is sterk wisselend. Per afdeling en proces zijn er grote verschillen waarneembaar in het niveau en de mate waarin interne beheersmaatregelen in de lijn een betrouwbare gegevensverwerking waarborgen. De aard en het niveau van de interne controlemaatregelen verschillen sterk per proces. De werkzaamheden van de VIC (verbijzonderde interne controle) waren niet toereikend voor ons om de interim controle tijdig te kunnen afronden. De uitgevoerde verbijzonderde interne controles lagen niet allemaal op schema of zijn soms helemaal niet uitgevoerd. Er moesten per jaareinde nog veel werkzaamheden worden verricht om de risico's binnen de processen zichtbaar te mitigeren.

Ook de kwaliteit van de verbijzonderde interne controle rapportages moet worden aangescherpt waarbij vooral de monitoring van de bevindingen en het opnemen van een eindconclusie belangrijke attentiepunten zijn. Per jaareinde was de totale interne controle rapportage niet opgesteld over het gehele jaar. Op een aantal onderdelen ontbraken de bevindingen over het vierde kwartaal. Het is belangrijk dat alle bevindingen worden gerapporteerd en periodiek gemonitord.

De voortgang op 'Haarlem presteert beter' zullen wij bij de interim controle 2013 vaststellen. Nu zat er beperkt tijd tussen de interim en de eindejaar controle. Het belangrijkste wat in 2013 gerealiseerd moet worden zijn de maandelijkse afsluitingen, het op orde krijgen van de (aanlevering naar de) gegevensfabriek en het budgetbeheer. In 2012 was er al veel aandacht voor de verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de budgethouder.

In bijlage B hebben wij een overzicht opgenomen van de belangrijkste interne controlebevindingen en de management response hierop.

Definitief t.b.v. bespreking in het College

7.1. Beoordeling IT-omgeving levert een aantal bevindingen op in het kader van de jaarrekeningcontrole

Artikel 2:393, lid 4 van het Nederlands Burgerlijk Wetboek vereist dat we een reflectie geven op de betrouwbaarheid en continuïteit van uw geautomatiseerde gegevensverwerking. Wij hebben de volgende bevindingen

De uitdienst procedure is in opzet onvoldoende toereikend.

De gemeente Haarlem beschikt niet over een integrale, uniforme procedure voor het toekennen, wijzigen, verwijderen en monitoren van gebruikerstoegang. En loopt onnodig het risico dat gebruikers onterecht toegang hebben of behouden tot bepaalde (delen van) systemen en applicaties (zoals GFS), waardoor de continuïteit en integriteit van de geautomatiseerde gegevens gevaar loopt. Van de 400 mensen die gedurende 2012 uit dienst zijn gegaan, hadden 185 nog toegang tot uw netwerk. Waarvan 20 ook nog toegang had tot de financiële administratie GFS. Hierop is inmiddels actie ondernemen. Er is een gebruikersbeheer procedure in gericht.

Verbetermogelijkheden binnen JDE

JD Edwards is het financiële hart van uw administratie en een kritiek systeem voor uw organisatie. De integriteit en daarmee betrouwbaarheid van de gegevens in JD Edwards is dan ook cruciaal. U heeft ons daarom gevraagd het toegangbeheer, de gekozen beveiligingsmethodiek en functiescheiding te onderzoeken. De resultaten en verbetermogelijkheden hebben wij in een separate memo voor u samengevat. Wij hebben daarbij de volgende aanbevelingen gedaan:

- Scherp de procedures voor toegangsbeheer aan
- Richt beveiliging in conform 'best practice'
- Beperk functievermenging

Wij willen u er in het bijzonder op attenderen de aanstaande upgrade van JD Edwards naar versie 9 van EnterpriseOne te benutten om de beveiliging van JD Edwards te herzien. Ook verdient het de aanbeveling om al in de 'blauwdruk' fase van uw upgrade traject een analyse te maken van uw huidige IC en de (geautomatiseerde) mogelijkheden die EnterpriseOne u biedt. Hiermee kunt u de inrichting van uw systeem gelijk goed neerzetten en verminderd u de kans op aanpassingen achteraf. Wij zijn graag bereid hier verder met u over van gedachte te wisselen. In 2013 is een project gestart om de aanbevelingen op te volgen.

7.2. De dekking en reikwijdte van de controle is voldoende

De dekking en de reikwijdte van de controle

Wij voeren de jaarrekeningcontrole uit om een oordeel over de getrouwheid en rechtmatigheid van de jaarrekening als geheel te vormen, zoals bedoeld in artikel 213, tweede lid van de Gemeentewet. Het is niet de doelstelling van de jaarrekeningcontrole om zekerheid te verschaffen over de kwaliteit van de interne organisatie. De controle van de jaarrekening bestaat uit een combinatie van controlewerkzaamheden, waaronder risicoanalyse, cijferbeoordelingen, beoordeling van de administratieve procedures en het daarmee samenhangende systeem van interne beheersingsmaatregelen en gegevens gerichte controlewerkzaamheden. De samenstelling en omvang van die werkzaamheden zijn noodzakelijk voor het verkrijgen van dit oordeel over de getrouwheid en rechtmatigheid.

Tijdens onze controlewerkzaamheden maken wij gebruik van de rapporterings- en goedkeuringstoleranties zoals opgenomen in het aanbestedingsdocument. Wij adviseren wel jaarlijks uw raad in een controleprotocol ten behoeve van de accountant de controle- en rapporteringstoleranties vast te stellen. Wij hebben begrepen dat

dit de afgelopen jaren niet is geactualiseerd. Dit houdt in dat wij een goedkeurende controleverklaring kunnen afgeven als de geconstateerde fouten minder zijn dan 0,5% (€ 2.282.000) en de onzekerheden minder zijn dan 3% (€ 13.692.000) van de totale werkelijke lasten en toevoegingen aan de reserves in de jaarrekening.

Er zijn geen aanwijzingen van fraude gebleken

De primaire verantwoordelijkheid voor het voorkomen en opsporen van fraude en onjuistheden berust bij het college van burgemeester en wethouders. De gemeenteraad ziet erop toe dat het college hiertoe adequate procedures volgt en actie onderneemt als daartoe aanleiding bestaat.

Als uw accountant hebben wij de verantwoordelijkheid om risico's van fraude te herkennen, voor zover deze risico's kunnen leiden tot materiële fouten in de jaarrekening.

Tijdens onze controle van de jaarrekening 2012 zijn ons geen aanwijzingen van fraude gebleken.

Wij zijn onafhankelijk

We bevestigen dat we de onafhankelijkheidsvereisten hebben nageleefd.

7.3. U hebt voldaan aan de Wet openbaarmaking uit publieke middelen financierde topinkomens; melding is gedaan

Op grond van de Wet openbaarmaking uit publieke middelen gefinancierde topinkomens ('Wopt') moeten beloningen, waaronder voorzieningen ten behoeve van toekomstige beloningen, zoals pensioen en ontslaguitkeringen, in de jaarrekening worden vermeld als deze de gemiddelde ministersbeloning (voor 2012 € 194.000) te boven gaat. Bij onze controle hebben wij vastgesteld dat de Wopt wordt nageleefd door de gemeente Haarlem. Er was in 2012 1 beloning die de Wopt grens te boven gaat. Deze beloning is opgenomen in een voorziening in de jaarrekening 2012 en de melding is toereikend toegelicht. Met ingang van 2013 is deze wet gewijzigd in de Wet Normering Topinkomens (WNT). In bijlage A, paragraaf 5 gaan wij nader in welke effecten deze wet heeft op gemeenten.

8. *Single information Single audit (SiSa)*

Wij hebben in onze controle specifieke werkzaamheden verricht om een oordeel te kunnen geven over de getrouwheid en rechtmatigheid van de financiële verantwoordingsinformatie in de bijlage inzake SiSa bij de jaarrekening 2012 van gemeente Haarlem. Onze werkzaamheden hebben gevarieerd tussen het beoordelen van de interne beheersing en het uitvoeren van detailcontroles. In de bijlage bij de jaarrekening zijn twee typen indicatoren opgenomen: Indicatoren (bedragen en andere kwantitatieve gegevens, veelal prestatie-indicatoren), die van invloed zijn op de financiële vaststelling. Indicatoren, zonder invloed op de financiële vaststelling.

Voor de eerste indicator geldt dat er een relatie is tussen de jaarrekening en de bijlage. Wij hebben op deze indicatoren een reguliere rechtmatigheidscontrole uitgevoerd en indien specifiek gevraagd is de deugdelijke totstandkoming van de indicator beoordeeld. De tweede indicator heeft normaliter geen directe relatie met de gemeentelijke jaarrekening. Deze indicatoren zijn noodzakelijk voor het departementale jaarverslag. Bij deze indicatoren hebben wij alleen de deugdelijke totstandkoming van de indicator beoordeeld.

Voor de bevindingen uit onze controle gelden op grond van het Besluit Accountantscontrole Decentrale Overheden ('BADO') zwaardere rapporteringtoleranties dan voor andere onderdelen van de reguliere jaarrekening.

In dit rapport van bevindingen hebben wij per specifieke uitkering fouten en onzekerheden, boven een vastgestelde financiële grens, opgenomen voor zover deze niet door de gemeente zijn gecorrigeerd. De financiële grens is afhankelijk gesteld van de omvangsbasis van de regeling. De omvangsbasis wordt gebaseerd op de gevraagde indicator. Bij een gevraagde indicator van "bestedingen gedurende het jaar" wordt de omvangsbasis bijvoorbeeld gevormd door de bestedingen in de regeling. De financiële grens is per specifieke uitkering:

- € 10.000 indien de omvangsbasis kleiner dan of gelijk is aan € 100.000;
- 10% indien de omvangsbasis groter dan € 100.000 en kleiner dan of gelijk aan € 1.000.000 is;
- € 100.000 indien de omvangsbasis groter dan € 1.000.000 is.

De rapporteringtolerantie heeft geen consequenties voor de omvang en aard van de controle van specifieke uitkeringen. Het gaat alleen om het rapporteren van de waargenomen fouten en onzekerheden voortkomende uit de accountantscontrole.

Op basis van de nota verwachtingen accountantscontrole uitgegeven door het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties rapporteren wij middels onderstaande voorgeschreven tabel de geconstateerde fouten of onzekerheden per regeling.

Nr	Naam specifieke uitkering of overige	Totale fout of onzekerheid per specifieke uitkering	Totale omvang van de fout of de onzekerheid (in Euro's)	Toelichting fout/onzekerheid
B2	(ex) Zorgwet voorwaardelijke vergunning tot verblijf	n.v.t.	€0	n.v.t.
D1	Regionaal meld- en coördinatiecentra voortijdig schoolverlaten	n.v.t.	€0	n.v.t.
D9	Onderwijsachterstandenbeleid 2011-2014 (OAB)	n.v.t.	€0	n.v.t.
E3	Subsidieregeling sanering verkeerslawaaï	n.v.t.	€0	n.v.t.
E6	Bodemsanering (excl. bedrijvenregeling) 2005 – 2009	n.v.t.	€0	n.v.t.
E6_2010	Bodemsanering (excl. Bedrijvenregeling 2005-2009). Hernieuwde uitvraag 2010.			
E11B	Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit (NSL) SiSa tussen medeoverheden	n.v.t.	€0	n.v.t.
E27B	Brede doeluitkering verkeer en vervoer SiSa tussen medeoverheden	n.v.t.	€0	n.v.t.
E25	Beleidsregling subsidies budget investeringen ruimtelijke kwaliteit	n.v.t.	€0	n.v.t.
G1C_1	Wet sociale werkvoorziening (Wsw) Gemeentedeel 2012	n.v.t.	€0	n.v.t.
G1c-2	Wet sociale werkvoorziening (Wsw) 2011	n.v.t.	€0	n.v.t.
G2	Gebundelde uitkering op grond van artikel 69 WWB	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
G3	Besluit bijstandsverlening zelfstandigen 2004 (exclusief levensonderhoud beginnende zelfstandigen)	n.v.t.	€0	n.v.t.
G5	Wet Participatiebudget (WPB)	n.v.t.	€0	n.v.t.
H10_2010	Brede doeluitkering Centra voor Jeugd en Gezin (BDU CJG)_Hernieuwde uitvraag 2008 tot en met 2011	n.v.t.	€0	n.v.t.

Tabel 13 Bevindingen SiSa-bijlage

Bijlagen

A. Relevante ontwikkelingen ten aanzien van publieke managementletter, WNT en SEPA 31

- A.1. Signalen en aanbevelingen vanuit de publieke managementletter voor Gemeenten 31
- A.2. Regeerakkoord riskant voor gemeenten 32
- A.3. Veel ontwikkelingen bij woningcorporaties, verscherpte aandacht door gemeente noodzakelijk 32
- A.4. De Wet Normering Topinkomens is op 1 januari 2013 in werking getreden 33
- A.5. Sepa invoering bij Haarlem ligt op schema 35

B. Bevindingen ten aanzien van de interne beheersing 36

Definitief t.b.v. bespreking in het College

A. Relevante ontwikkelingen ten aanzien van publieke managementletter, WNT en SEPA

A.1. Signalen en aanbevelingen vanuit de publieke managementletter voor Gemeenten

In de zomer van 2012 heeft de Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants een publieke managementletter uitgebracht die is gebaseerd op kennis van accountants die werkzaam zijn in de sector. In de publieke managementletter met de titel Taak op taak, risico op risico geven deze accountants signalen en aanbevelingen voor een aantal thema's. In dit accountantsverslag geven wij een samenvatting hiervan.

Taak op taak vraagt om een langetermijnvisie

Binnen de overheid is al enige jaren sprake van een decentralisatietendens. In het regeerakkoord is deze tendens nog eens benadrukt. Er worden steeds meer taken van de Rijksoverheid overgeheveld naar de gemeenten, terwijl dit vaak gepaard gaat met een budgetkorting. De volgende aanbevelingen worden gegeven bij deze trend:

- Breng concreet in beeld welke risico's met de uitvoering van de nieuwe of gewijzigde taak kunnen ontstaan en kwantificeer deze. Dit geldt ook voor de verdeling van de verantwoordelijkheden en bevoegdheden.
- Als sprake is van een budgetkorting onderzoek dan ook hoe de taak efficiënter en innovatiever kan worden uitgevoerd. Denk hierbij ook na over samenwerking en preventiemaatregelen waardoor aanspraken kunnen worden beperkt.
- Zorg dat de interne beheersing klaar is voor de komst van nieuwe taken of de uitbreiding van bestaande taken. Als de fundamenten van de bedrijfsvoering op orde zijn kan de gemeente reguliere en nieuwe taken gemakkelijker laten doorlopen en blijven beheersen.
- Zorg voor voldoende materiekennis over de nieuwe of gewijzigde taken, ook als deze aan derden wordt uitbesteed. Deze kennis moet niet alleen op het uitvoerende niveau aanwezig zijn, maar ook op het gebied van de financiële planning en control.
- Sluit de in dit kader gemaakte beleidswijzigingen en strategische heroverwegingen aan op een meerjarig sluitende begroting. Bewaar hierbij het totaaloverzicht en versnipper niet teveel over beleidsvelden, sectoren en diensten.
- Pas gevoeligheidsanalyses toe, reken scenario's en ramingen door, gebruik externe (benchmark)informatie en wees alert op planoptimisme en actualisatie van oud beleid. Zo wordt de meerjarenraming een belangrijk stuur- en beheersingsinstrument.
- Voorkom verrassingen en houdt de gemeenteraad tijdig op de hoogte van veranderingen. Ook als het tegenzit.
- Organiseer periodiek een afstemmingsoverleg met de rekenkamer, provincie en accountant om invulling te geven aan het toezicht op de begrote en gerealiseerde financiële positie van gemeenten.

Bij samenwerking lijkt niemand verantwoordelijk

Gemeenten zijn in de huidige omgeving steeds op zoek naar een meer efficiënte en effectieve uitvoering van taken en activiteiten. De noodzakelijke schaalgrootte wordt veelal gezocht in samenwerking met andere gemeenten of private partijen. In de praktijk blijkt de aansturing en beheersing van het samenwerkingsverband vaak nog onderbelicht te zijn. Dit vraagt om nieuwe zakelijkheid.

- Maak heldere afspraken met de samenwerkende partij en leg deze vast.
- Zorg bij aanbesteding van taken voor voldoende eigen kennis en een deugdelijk bestek waarin de kwaliteit van de dienstverlening wordt omschreven.

Analyseer vooraf wat er met de vermogens- en liquiditeitspositie gebeurt wanneer een derde partij garanties en borgstellingen eist. Maak een governance-overzicht van verbonden partijen en samenwerkingsverbanden en actualiseer dit regelmatig.

Digitalisering is een eiland

Digitalisering speelt een steeds grotere rol in de maatschappij. Burgers en bedrijven maken in toenemende mate gebruik van sociale media en verwachten dat ook van de overheid. Steeds meer gemeenten steken energie in het ontwikkelen van digitale loketten. Dergelijke automatiseringsprojecten vragen forse investeringen en de inzet van specialistische kennis. Het toenemende gebruik van digitale middelen brengt ook risico's met zich mee op het gebied van informatiebeveiliging. Toch wordt digitalisering door veel gemeenten nog gezien als een eiland, een losstaand geheel. De samenhang met en de beoogde bijdrage aan de productiviteit en doelstellingen van de gemeente ontbreken vaak.

De aanbeveling is dan ook om te zorgen voor digitale governance en control:

- Veranker ICT in het strategische beleid en de governance van de gemeente.
- Benader ICT als de ruggengraat van de bedrijfsvoering en de basis voor de dienstverlening en (arbeids)productiviteitsverbetering.
- Regel voor ICT-projecten voor overkoepelend projectmanagement, waarbij verder wordt gekeken dan het project zelf en projecten in relatie tot elkaar worden gezien.
- Besteed aandacht aan de koppeling met reeds bestaande ICT-voorzieningen.
- Zet informatiebeveiliging meer prominent op de agenda van het College van B&W en de gemeenteraad.

Zorg voor een goede afstemming tussen de ICT-functie en de gebruikers in de gemeente.

A.2. Regeerakkoord riskant voor gemeenten

De voorgenomen decentralisatie van taken naar gemeenten in combinatie met een korting op geld voor die taken is riskant. Dat schrijven de Raad voor het openbaar bestuur (Rob) en de Raad voor de financiële verhoudingen (Rfv) in december 2012 in een brief aan minister Ronald Plasterk (BZK) over het regeerakkoord.

In de brief gaan beide adviesraden onder meer in op bezuinigingen en hervormingen op zorg, woningmarkt en werk, omvangrijke decentralisaties mét kortingen en ingrijpende hervormingen van het openbaar bestuur. De raden vinden dat het korten van het Gemeentefonds voor de veronderstelde efficiencyvoordelen van de schaalvergroting van het binnenlands bestuur onvoldoende zijn onderbouwd. Aan veel maatregelen die gemeenten treffen, kleven volgens de Rob en de Rfv risico's. Zo zullen volgens de raden de aanspraken van burgers op zorg moeten worden verlaagd. Dit kan onbedoeld het draagvlak voor het rijksbeleid verkleinen bij gemeenten en burgers.

Recent zijn afspraken gemaakt in een bestuursakkoord over de uitwerking van bepalingen in de wet HOF, schatkistbankieren en het btw-compensatiefonds. Hiermee zijn weliswaar de 'scherpe kanten' van deze maatregelen verzacht, maar voor de wet HOF en het schatkistbankieren blijven de instrumenten bestaan en de bezuiniging die was gekoppeld aan de afschaffing van het btw-compensatiefonds eveneens. Belangrijkste vraag blijft of de stapeling van bezuinigingen in het regeerakkoord, in samenhang met de decentralisatie en wijzigingen bij bestaande taken, door de gemeenten kan worden geabsorbeerd. Het is daarom belangrijk in dit kader om bestaande ambities te heroverwegen en de effecten van het Regeerakkoord te verwerken in een meerjarenbegroting. De knelpunten en risico's voor uw gemeente worden dan zichtbaar.

A.3. Veel ontwikkelingen bij woningcorporaties, verscherpte aandacht door gemeente noodzakelijk

Resultaten corporaties onder druk, mogelijk negatief effect op realisatie gemeentelijk beleid

Gemeenten en Woningbouwcorporaties zijn op veel gebieden al jaren samenwerkingspartners. Op basis van onder meer het Regeerakkoord gaat er voor corporaties veel veranderen. Een belangrijke wijziging is de invoering van een 'verhuurdersbelasting'. Corporaties moeten deze belasting, die mogelijk oploopt tot € 1,75 miljard in 2017, afdragen aan het Rijk. Veel corporaties hebben in reactie hierop geplande investeringen uitgesteld of geschrapt. Dit heeft in veel gevallen ook indirect en direct

invloed op diverse beleidsterreinen van gemeenten. Niet alleen op woningbouw en grondexploitaties. Dit betreft veelal meerdere begrotingsprogramma's. Het verdient naar onze mening aanbeveling om als raad concreet te bepalen op welke wijze u door het college wilt worden geïnformeerd over de ontwikkelingen bij de voor u relevante corporatie(s) en effect daarvan op uw gemeente.

Corporaties komen onder directe aansturing van de gemeente. VNG commissie adviseert hier over

Op basis van het Regeerakkoord gaat ook de verhouding tussen gemeente en corporatie veranderen. In het Regeerakkoord is opgenomen: "Corporaties komen onder directe aansturing van gemeenten. Gemeenten met meer dan honderdduizend inwoners krijgen extra bevoegdheden." Hoe de invulling hiervan plaats moet vinden is op dit moment niet helder. Corporaties geven aan niet terug te willen naar "een gemeentelijk woningbedrijf". Om gemeenten support te geven op dit punt gaat een speciaal ingestelde commissie gaat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) zich buigen over de vraag hoe gemeenten meer grip kunnen krijgen op woningcorporaties. Deze commissie is in januari 2013 ingesteld en zal haar rapport uitbrengen. Zodra het advies van deze commissie beschikbaar is kunt u als gemeente nagaan hoe hier mee om te gaan.

Extra aandacht voor risico's en informatievoorziening gewaarborgde geldleningen corporaties noodzakelijk

Veel gemeenten hebben vanuit het verleden waarborgen afgegeven ten aanzien van leningen van corporaties (gewaarborgde geldleningen). Voor uw gemeente betreft dit € 985 mln. (zie staat van de gewaarborgd geldleningen bij de jaarstukken 2012). In toenemende mate blijkt dat gemeenteraden niet of onvoldoende zicht hebben op:

- De feitelijke risico's die hiermee gepaard gaan of kunnen;
- De wijze waarop de gemeentelijke organisatie / het college omgaan met deze mogelijke risico's;
- De informatie die hierover beschikbaar is voor de gemeenteraad.

In de afgelopen jaren is het verstrekken van nieuwe gewaarborgde geldleningen sterk afgenomen. Landelijk is echter sprake van een zeer groot bedrag aan door gemeenten gewaarborgde geldleningen. Diverse organisaties houden zich bezig met het toezicht op corporaties. Dit toezicht resulteert in een aantal belangrijke documenten over het risicoprofiel en de kwaliteit van elke afzonderlijke corporatie. Deze documenten zijn ook voor gemeenten op te vragen c.q. in te zien. Desgewenst kunnen wij u (in samenwerking met onze collega's die zijn gespecialiseerd in de dienstverlening aan corporaties) voorzien van een totaaloverzicht van relevante documenten van corporaties die voor u van belang zijn.

Wij hebben het college geadviseerd als onderdeel van de bedrijfsvoering gericht aandacht te besteden aan het risicoprofiel van corporaties en de gewaarborgde geldleningen. Daarnaast hebben wij het college geadviseerd in de jaarverslaggeving ten behoeve van de raad specifiek aandacht te besteden aan het risicoprofiel van de corporatie(s) waar sprake is van gewaarborgde geldleningen. Bijvoorbeeld door hierover concreet te rapporteren in de paragraaf bedrijfsvoering en/of de paragraaf weerstandsvermogen. Dit kan op eigen initiatief door het college plaatsvinden, maar desgewenst ook op basis van specifieke kaders die worden bepaald door de raad. Deze kaders kunnen bijvoorbeeld door de raad in de komende meerjarenbegroting worden opgenomen.

A.4. De Wet Normering Topinkomens is op 1 januari 2013 in werking getreden

De Eerste Kamer heeft op 13 november 2012 het wetsvoorstel inzake normering bezoldiging topfunctionarissen publieke en semipublieke sector, (hierna: "WNT") aangenomen. Als gevolg van de WNT wordt de contractsvrijheid in de (semi)publieke sector ingrijpend beperkt. Niet alleen de beloning wordt wettelijk gemaximeerd, maar ook de afvloeiingsregeling wordt begrensd op € 75.000. De wet loopt daarmee vooruit op de wijzigingen in het ontslagrechtwijzigingen in het ontslagrecht die het kabinet in het Regeerakkoord heeft aangekondigd.

Drie beloningsregimes

De WNT kent drie beloningsregimes. In het eerste regime mag de bezoldiging van topfunctionarissen niet uitstijgen boven een beloningsmaximum van € 187.340 (gebaseerd op 130 procent van het brutosalaris van een minister). Dit beloningsregime geldt voor de publieke sector en voor semipublieke instellingen als het onderwijs, de publieke omroep, drinkwaterbedrijven, woningbouwcorporaties en de zorg. In het tweede regime mag de beloning niet uitstijgen boven de voor die sector door de minister vast te stellen 'sectorale norm'. Deze norm zal worden vastgesteld voor zorgverzekeraars. Het derde regime houdt in dat het kabinet de beloning niet normeert. Dit geldt voor bepaalde scheepvaartorganisaties. De toewijzing van instellingen aan de regimes kan door de minister worden gewijzigd.

Van toepassing op bestuurders, toezichthouders en management

De WNT is van toepassing op de 'topfunctionarissen' van een organisatie. Dit zijn meestal de bestuurders, toezichthouders, de hoogste ondergeschikten binnen een organisatie en degenen die belast zijn met de dagelijkse leiding. Voor toezichthouders geldt een norm van 5-7,5 % van de maximale bezoldiging die voor de instelling geldt. De WNT geldt ook voor interim-contracten van meer dan 6 maanden, bijvoorbeeld bij inhuur via een management-bv of adviesbureau.

Voor alle organisaties geldt dat de beloning van bestuurders openbaar wordt gemaakt. Deze verplichting geldt ook voor andere werknemers als hun beloning uitstijgt boven het geldende beloningsmaximum.

Gemaximeerde ontslagvergoeding

In de eerste twee regimes wordt de gemaximeerde ontslagvergoeding ingevoerd. De vertrekvergoeding mag niet meer dan een jaarsalaris bedragen, en maximaal € 75.000. Uitzonderingen worden niet toegestaan, alleen lijken bepaalde wachtgelduitkeringen buiten schot te blijven. De WNT verbiedt alternatieve oplossingen om onder het maximum uit te komen, zoals het langer in dienst blijven terwijl geen arbeid meer wordt verricht. Van de wet afwijkende afspraken zijn nietig. Dit leidt ertoe dat een betaling die de norm overschrijdt, onverschuldigd is betaald.

Toezicht op naleving

Het wetsvoorstel geeft de minister ingrijpende handhavingbevoegdheden. De minister kan de topfunctionaris en zijn werkgever, zo nodig met een last onder dwangsom, dwingen om betalingen in strijd met de wet ongedaan te maken. Een betaling in strijd met de wet kan de Minister als onverschuldigde betaling opeisen. Op ons als accountants rust een meldingsplicht. Pensioenfondsen, verzekeraars en de belastingdienst moeten desgevraagd inlichtingen verschaffen over ontslagvergoedingen. Het toezicht op de naleving van de WNT zal dus strikt zijn.

Overgangsregeling

De WNT kent een overgangsregeling. Daarbij is de datum van 6 december 2011, toen de Tweede Kamer het wetsvoorstel aannam, bepalend. De tot 6 december 2011 overeengekomen beloningsafspraken worden gehonoreerd gedurende 4 jaar. Daarna vindt een afbouw plaats in 3 jaar tot het voor de organisatie geldende maximum. Indien een contract voor bepaalde tijd wordt verlengd, geldt echter direct het nieuwe regime. Wijzigingen in de beloning of de duur van de arbeidsovereenkomst die tussen 6 december 2011 en inwerkingtreding van de wet zijn overeengekomen genieten geen bescherming van het overgangsrecht.

Gevolgen voor uw organisatie

Voor bestuurders, toezichthouders en managers in de semipublieke sector, waaronder uw organisatie, heeft de WNT ingrijpende gevolgen. Verdere aanscherping van de gestelde normen zal waarschijnlijk volgen. Het is noodzakelijk om bij alle overeenkomsten, beloningsafspraken en vertrekregelingen rekening te houden met de WNT. Daarnaast is het van belang de nadere invulling van de WNT goed te volgen.

A.5. *Sepa invoering bij Haarlem ligt op schema*

Significante impact door invoering SEPA

SEPA (Single Euro Payments Area) zal een groot effect hebben op het betalingsverkeer en cash management van organisaties. Hoewel SEPA al in 2006 is geïntroduceerd door de European Payments Council is pas in februari 2012 de einddatum voor de migratie vastgesteld op 1 februari 2014.

SEPA introduceert nieuwe betaalproducten die de voornaamste lokale betaalproducten zullen vervangen. De lokale betaalformaten zullen niet meer ondersteund worden door de banken vanaf 1 februari 2014. SEPA zal invloed hebben op onder andere:

- de betaalproducten die de organisaties gebruiken;
- het afletteren van betalingen;
- incassomachtigingenbeheer;
- de informatie die nodig is om betalingen uit te voeren; en
- alle (ERP-)systemen die klantinformatie bevatten.

De benodigde tijd voor een SEPA-migratieproject wordt beïnvloed door verscheidende factoren. Zo beïnvloedt het aantal IT-systemen, de geografische 'footprint' in Europa, de huidige gebruikte betaalproducten, bestandsformaten en stamdata van klanten en leveranciers de implementatietijd. Een SEPA-migratieproject duurt gemiddeld tussen de zes en twaalf maanden, maar de praktijk laat zien dat incassogrootgebruikers zelfs tot twee jaar nodig hebben om te voldoen aan de SEPA-eisen. Het risico van een onjuiste of onvolledige migratie kan leiden tot grote verstoringen in het geautomatiseerd verwerken van betalingen. Dit kan zowel de inkomende als de uitgaande betalingen negatief beïnvloeden en grote inefficiëntie met zich meebrengen.

SEPA ligt op schema

Wij begrijpen dat gemeente Haarlem op schema ligt met een SEPA-analyse. In het najaar 2012 is een onderzoek gestart naar de organisatorische en financiële consequenties van de invoering van SEPA voor de gemeente Haarlem. Hiervoor is een projectplan opgesteld.

B. Bevindingen ten aanzien van de interne beheersing

#	Gerapporteerde tekortkoming	Reactie management
1.	<p><i>Verbetering interne controle is noodzakelijk</i></p> <p>Kwaliteit van de verbijzonderde interne controle dient verbeterd te worden</p>	<p>Voor 2012 zijn aanvullende controles uitgevoerd. Een opleidingstraject wordt ingesteld om kennis en ervaring bij de medewerkers te verbeteren</p> <p>Tijdens onze tussentijdse controle 2013 zullen wij kennis nemen van de opzet en inrichting van de controles. Tevens adviseren wij goede opvolging en monitoring in te stellen op basis van de bevindingen uit de interne controles.</p>
2.	<p><i>Materiële vaste activa proces en registratie moet worden verbeterd.</i></p> <p>Het proces rondom de administratieve verwerking, het projectbeheer en de bestaanscontrole van de materiële vaste activa moet worden aangescherpt. Dit proces is niet inzichtelijk.</p>	<p>Proces van verwerking zal worden verbeterd in 2013 en de bestaanscontrole zal worden aangescherpt. De budgethouder komt in 2013 meer centraal te staan en draagt ook verantwoordelijkheid voor balansposten gerelateerd aan de budgetten waar budgethouder verantwoordelijk voor is.</p>
3.	<p><i>Verplichtingenadministratie moet worden uitgebreid</i></p> <p>Haarlem heeft nog geen volledige verplichtingenadministratie.</p>	<p>De verplichtingenadministratie wordt nog maar voor 40% van de inkopen benut. Aandacht is wel nodig om deze 100% gevuld te krijgen</p>
4.	<p><i>Oude projecten tijdig afsluiten</i></p> <p>Tijdens onze interimcontrole hebben wij vastgesteld dat diverse oude investerings- en exploitatie projecten nog niet waren afgesloten. Het risico op verschuivingsgevaar tussen projecten neemt hierbij toe. Wij adviseren deze procedure aan te scherpen.</p>	<p>De projectmanager kan niet zomaar schuiven tussen IB en begroting. Dat kan alleen na wijziging van een projectopdracht. Dit wordt geautoriseerd door de opdrachtgever, hoofd projectmanagement en hoofd bedrijfsvoering. Die tekenen voor akkoord van een projectopdracht op het voorblad. Aanleiding voor de wijziging wordt aangegeven in de voortgangsrapportage, die 4x per jaar wordt opgesteld. Al deze documenten worden in het projectdossier vastgelegd in Verseen.</p>
5.	<p><i>Waardering Vastgoed moet periodiek worden geanalyseerd</i></p> <p>Gemeente Haarlem loopt mogelijk risico's met betrekking tot de waardering van vastgoed.</p>	<p>Voor aanvang van de jaarrekeningcontrole heeft een analyse van het gemeentelijk vastgoed plaatsgevonden. Als uitkomst van deze analyse heeft een afwaardering van € 2 miljoen plaatsgevonden.</p>
6.	<p><i>Subsidies inhoudelijk toetsen</i></p> <p>Bij de vaststelling uit oudere jaren vindt geen inhoudelijke toets plaats.</p>	<p>Toetsing zal onderdeel worden bij vaststelling subsidies oudere jaren.</p>
7.	<p><i>Bouwleges bevatten fouten</i></p> <p>Uit de interne controle zijn diverse bevindingen naar voren gekomen. Dit heeft geleid tot aanvullende controles.</p>	<p>In Q1, Q2 2012 is er een herstelbare structurele fout geconstateerd met betrekking tot de hoogte van de leges van aanvragen die meerdere bouwcomponenten bevatten. Na deze constatering zijn alle aanvragen (uitbreiding naar volledige controle massa op dit punt) met meerdere bouwcomponenten gecontroleerd. Er vindt naheffing en restitutie plaats op de onjuist berekende heffingen (fouten zijn hersteld). De beheersmaatregel is aangepast en in september, oktober en</p>

#	Gerapporteerde tekortkoming	Reactie management
		november zijn er nog 3 aanvullende onderzoeken gedaan om te kijken of foutieve leges berekeningen bij meerdere bouwcomponenten nog voorkomen. Hier zijn geen fouten meer geconstateerd.
8.	<i>Burgerzaken</i> Het tarief VOG (verklaring omtrent gedrag) sloot niet aan met de legesverordening. De IC/VIC heeft dit bij de interne controle werkzaamheden niet vastgesteld.	Vorig jaar moest DV in september reeds de bedragen aanleveren voor de legesverordening . De landelijk vastgestelde tarieven waren toen nog niet bekend voor DV. Kennelijk zijn er toen door concern pro forma bedragen opgenomen in de concept legesverordening. Later, toen de landelijke tarieven bekend waren, heeft DV het toegestane bedrag voor de VOG aangeleverd. Dit is kennelijk niet juist verwerkt en vanuit DV niet nauwkeurig gecontroleerd. Wel hebben wij het juiste bedrag in de WIN-G kas opgenomen, waardoor er in ieder geval geen – juridisch – onjuiste bedragen zijn geïnd. Als er abusievelijk een hoger bedrag was geïnd, dan zouden we het risico lopen van terugbetalingsacties jegens burgers. Voor 2013 zou de procedure als volgt moeten zijn: DV levert de landelijke tarieven aan; CS verwerkt de tarieven in de concept legesverordening; DV controleert de legesverordening; DV past de tarieven aan in de WIN G kas.”
9.	<i>Het belastingproces onderdeel maken van de periodieke afsluitingen.</i> Het belastingproces is uitbesteed aan Cosensus . Het is uiteraard belangrijk dat periodiek een aansluiting en analyse van de belastingen plaats vindt. Nu heeft deze aansluiting pas na afsluiting van het boekjaar op ons verzoek plaatsgevonden.	Bij de geplande twee hard closes in 2013 zal aansluiting worden gemaakt met Cosensus.
10.	<i>Interne controle Sisa tussentijds uitvoeren</i> Voor een aantal SISA regelingen worden de interne controles te laat uitgevoerd. Voor Sisa regelingen constateren wij dat de beheersing op aspecten onvoldoende is. Voor nadere details verwijzen wij u naar paragraaf 5.2.	Bij de geplande twee hard closes zal extra aandacht gegeven gaan worden aan het opleveren van sisa dossiers.

Tabel 12 Opvolging significante interne controlebevindingen